

Є у М. Т. Рильського невеличкий образок — одна з його численних щирих розмов «Муза і моди». Поет роздумує над тим, що таке мода в мистецтві, чого вона варта і чи є що-небудь спільне між справжнім мистецтвом і модою.

«Мода — це умовна, дуже умовна красивість — чи потворність, яка лоскоче нерви тим, кому такого лоскоту хочеться. Муза — це краса, що гріє й підносить серця. Їх шляхи різні, одна — мода — ковзається по поверхні, друга — муза — сягає в глибини людського розуму й серця.

Не може бути нічого спільного між чесним і сміливим новаторством, що здебільшого йде наперекір моді, і банальністю та фальшивістю, які гучно рекламують себе і марно силкуються здаватися чимось нечуваним і невиданим.

Муза і мода — одвічні вороги»¹.

Нам здається, що ці думки Рильського глибоко розкривають суть і вартість справжнього новаторства — чи йдеться про пошуки нових шляхів у живописному або театральному мистецтві, чи про утвердження і правомірність нових літературних стилів, напрямів, чи про оновлення мовностилістичних засобів сучасної літературної мови.

У даному разі нас цікавить останній момент — як саме у вишукуванні нового, небаченого й нечуваного, слова, — якщо ці шукання стають самоціллю, — проявляється фальшивість і банальність — невід'ємні супутники моди.

«Ні для кого не секрет, що мода в мові — теж помітний чинник (і, найчастіше, негативний). Тепер панує мода — особливо у мові журналів і газет — на «дзвінкі», «голосні», «барвисті» — загалом «небуденні» слова. Автори статей, нарисів усю свою увагу віддають пошукам такого слова, якого давно вже ніхто не вживав або не використовував у даній мовній ситуації. Ці слова, ця «празникова одежина» мови, не збуджують читачевої думки, бо не викликають у нього потрібних асоціацій, життєвих паралелей, не конкретизують уявлень. У кращому разі читач помилується блискіткою — і забуде (і слово, і статтю, і проблему)»².

На жаль, слова-«блискітки» не забуваються, вони йдуть тісними лавами з газети в газету, з журналу в журнал і стають постійними ознаками редакторської мови, трафарету в багатьох виданнях. Пошесть певних слів, мода на ту чи іншу форму призводить до стилістичної нівеляції, знебарвлення, знеоцінення цих слів і форм. Досить простежити, як з номера в номер «Літературної України» — чи то в коротенькому кореспондентському повідомленні, чи в літературно критичному нарисі, чи в оповіданні — переходять «набутий», «з'яви», «віднайдення» і подібні слова, які з повноцінних, повнокровних у стилістичному плані висловів стають слівцями-штампами.

Звичайно, нікуди не подінешся від складності публіцистичного, газетного стилю. Адже газета має забезпечити ясність, зрозумілість і емоційність викладу, а така газета, як «Літературна Україна», певною мірою й художність друкованих критичних статей. Поряд із усталеними зворотами, штампами тут природно розвивається образний, багатий стилістичними відтінками майстерний вислів, освітлюються нові грані мовних варіантів, активно використовуються поетизми, які на сторінках «Літературної України» та інших літературно-художніх видань здобувають популярності, входять в активний словник художньо-публіцистичної, художньо-наукової мови.

Автори статей, редактори шукають стилістично виразних, незвичних слів, із двох паралельно вживаних у літературній мові висловів (варіантів) вибирають той, який несе більше стилістичне навантаження: він або рідше вживається в усіх стилях і протистоїть нейтральному, загальноживаному вислову, або зберігає помітний зв'язок із конкретною

¹ Максим Рильський, Вечірні розмови, К., 1964, стор. 175.

² А. П. Коваль, Культура мови і мовлення, «Мовознавство», 1968, № 1.

народно-розмовною традицією і вже цим викликає стилістичний ефект. Так, наприклад, у дусі піднесено-урочистого літературного стилю «Літературна Україна» найчастіше *зичить* (а не *бажає*) ювілярам щастя, успіхів, гарного здоров'я. Але чи можна категорично приписати слову *зичити* урочистість, піднесеність, ознаку високого літературного стилю, а лексичний варіант, синонім *бажати* відкинути в групу стилістично знижених слів і висловів? Очевидно, ні. Наша писемнолітературна традиція прийняла обидва ці слова і похідні від них як паралельні, варіантні.

Наприклад: «Та й вони ж [дівчата] тобі нічого лихого не *зичать*» (Микитенко); «Прощаючись з бійцями, які, збившись навколо свого командира, всіляко *зичили* йому щастя, Брянський заспокоював їх» (Гончар); «Народе польський! Я тобі Під рік Новий *бажаю* В священній праці, в боротьбі, Нового урожаю» (Рильський); «Тимчасом у рядках оцих *Бажаю* перемог нових У рік сорок дев'ятий!» (Рильський).

Тому треба дбати про активність обох лексичних форм, не перетворюючи в штамп, у модне слівце якусь одну форму.

Нейтральне загальноживане слово *розвиток* нерідко заступається високоурочистим *розвій*. Правда, не завжди контекст виправдовує сусідство в одній статті обох слів — *розвій* і *розвиток*, а надто коли йдеться про речі, далекі від літературно-мистецького життя. Наприклад: «Швидкий *розвій* науки, техніки, сільського господарства і промисловості що не рік ускладнює проблему раціонального використання природних багатств і взаємин людини з природою». Пор. у цій же статті: «Це турбота про здоров'я і добробут трудящих, про їхній побут і культурне дозвілля, про дальший *розвиток* народного господарства» («Літературна Україна»). Все-таки *розвій*, якщо й не обмежувати його стилістичною ремаркою в словниках, має виразне стилістичне забарвлення порівняно з нейтральним *розвиток* і не в будь-якій мовній ситуації вживання його доречно.

В українській літературній мові є багато лексичних варіантів, паралельних висловів, що означають те саме поняття. Стилiстичні відтінки цих варіантів весь час розвиваються, витворюються в різних контекстах, у різних мовних стилях. Недоречно, зокрема, варіювання в спеціальній ботанічній літературі словами *гілка* і *галузка*; як термін вживають *гілка*, а не *галузка*, наприклад: «Навесні обрізають *гілки* дерев».

А художньо-публіцистичний стиль активізує обидві форми. В «Літературній Україні» читаємо: «Ця почесна і незвичайна відзнака — медаль із бронзовим зображенням кобзаря й бронзовою *галузкою* лавру». Очевидно, слово *галузка* в даному випадку вжито як поетичніше порівняно з нейтральним, загальноживаним *гілка*.

Із лексичних варіантів такого типу, як *галузка* — *гілка*, *розвій* — *розвиток*, *цілунок* — *поцілунок*, *царина* — *галузь*, *згин* — *загибель*, *набутки* — *надбання*, *здобутку*, художньо публіцистичний стиль останнім часом надає перевагу першим словам.

За цим простежується намагання внести поетичний струмінь у художньо-публіцистичну розповідь, урізноманітнити стиль, зробити його гнучкішим, емоційно забарвленим.

Але ж гнучкості й стилістичної вправності можна досягти тільки тоді, коли лексичні варіанти не витісняють один одного, а розмежовуються стилістично, власне, підкреслюють відтінки мовлення. Відтінки зникають уже там, де запанувала мода на якесь слово. Звернімо увагу на вживання в різних статтях, нарисах, повідомленнях «Літературної України» (та й журналів «Вітчизна», «Радянське літературознавство» і ін.) слова *набуток* (*набутки*). Наприклад: «збагачені *набутками* соціалістичних перетворень» («Вітчизна»); «досвід і значний *набуток* скульптора» («Мистецтво»); «А всі ці *набутки* Головкової мови почерпнуті з народної криниці» («Прапор»); «закономірний наслідок шукань самого письменника, який впевнено йшов після художніх *набутків* у галузі новелістичного й повістєвого жанрів до широких аналітико-синтетичних картин» («Прапор»); «повернула народів з-під пороку забуття не лише прізвища письменників пореволюційної доби, а й їхній творчий *набуток* у повній *яскрі*³ й кришталевій чистоті» («Літературна Україна»).

³ Чи не рекомендує газета таку штучну форму, як *яскра* (це, очевидно, скорочення від *яскравість*) прийняти за виправданий стилістично варіант? Творячи подібні «поетизми», можна дійти до «глокой куздрь», яку колись

Слово *набуток* (*набутки*) у всіх цих прикладах витіснило синоніми: *досягнення, надбання, здобутки* і стало штампом літературно-критичного стилю. Не треба забувати, що в українській мові воно має й інший відтінок значення. Пор.: «Зі скромним *набутком* виходила колись твоя [капітанова] юність на золоту лінію життя» (Гончар). *Набуток* у даному випадку — те, що придбане, нажите, здобуте своєю працею.

Набуток у значенні *здобуток, надбання, досягнення* чи не єдино можливий вислів у мові сучасних літературно-критичних статей. Мабуть, кожному з авторів воно здається свіжим, неповторним, а в загальній картині стилю *набуток* стає здебільшого «набутком» нового штампю.

Не кожне вухо, мабуть, вловить тонкий відтінок значення у слові *видрукувати*, яке витіснило зі сторінок багатьох літературно-мистецьких видань свого побратима — дієслово *надрукувати*. *Надрукувати* — це занадто просто і звично, і всі знають, що означає, а от *видрукувати* — трохи по-новому, хай подумують читачі і прочитають це слово десятки разів, поки переконаються, що жодної різниці у значенні між цими двома дієсловами немає. Сучасна мовна практика справедливо приймає як активні обидві форми *надрукувати* і *видрукувати*. Не треба тільки з другого слова робити модне слівце, перетворювати його в газетний штамп. Пор.: «Його вірші критикові слід було б прочитати уважніше і не тільки ті, що йому пощастило *видрукувати*» («Літературна Україна»); «Журнал *видрукував* кілька глибоких статей» («Літературна Україна»); «До кращих прозових творів, *вибрукуваних* у «Прапорі...» (там же).

Час від часу в літературній мові оновлюються чи прагнуть до оновлення її стилі. Нам здається, що саме цим можна пояснити активність деяких лексичних, морфологічних, синтаксичних варіантів, які довгий час не вживались чи вживалися в інших мовних ситуаціях, ніж тепер.

Можливо, в багатьох випадках із паралельного слововжитку будуть утворюватись нові стилістичні відтінки, можливо, слова, такі модні сьогодні, заступляться їх лексичними варіантами, які через деякий час сприйматимуться як нові, незвичні і служитимуть настановам оновлення стилю, збагаченню його мовновиражальних засобів.

Для сьогоднішнього читача новизною і стилістичною виразністю позначені в літературно-художніх текстах такі слова, як *навчитель, зазнайомитися, запізнати, віднаходити*. Наприклад: «Бучма ..брав від свого *навчителя* все, що було в його змозі» («Прапор»); «Я просто вважаю, що для вас як для молодого ще порівняно архітектора корисно й повчально буде *зазнайомитись* з думкою академіка архітектури» (Загребельний); «Ми *зазнайомили* наших читачів з кількома тільки Людьми, що ними пишається Батьківщина» (Остап Вишня); «широкий громадський загал давно *запізнав* і оцінив їхні досягнення» («Літературна Україна»). Пор.: «*Запізнайте* світа, поки служать літа!» (Українські народні прислів'я та приказки); «Стереглися [товаришки] *запізнати* його [Андрія] ближче» (Франко); «Від цього ледве помітного одноманітного колихання наче *віднаходять* себе мої думки» (Вільде); «І я *віднаходжу* спокій» (Кравченко); «а є тільки затишок і насолода *віднайденого* щасливого дитячого світу» (Гончар); «рецензії на книжку Юрія Коваля «*Віднайдена* доля» («Прапор»).

Чи можна вважати, що пари слів *навчитель* — *учитель, зазнайомитися* — *познайомитися, запізнати* — *пізнати, віднайти* — *знайти* абсолютно рівноцінні для сучасної української літературної мови, взаємозамінні в усіх стилях цієї мови? Натрапляючи на такі слова, як *навчитель, зазнайомитися* і под. в мові сучасної художньої літератури, ми звертаємо увагу на їх рідковживаність, на те, що вони вносять у текст відтінок рафінованого літературно-книжного стилю і в деяких випадках служать засобом стилістичного урізноманітнення мови персонажів. Коли ж такі рідковживані слова витісняють нейтральні і загальноповживані *учитель, познайомитись* і под. в практиці газет і журналів, то, мабуть,

---

використовував Л. Щерба, пояснюючи студентам загальний, абстрактний характер граматики. Завдання газети не в тому, щоб демонструвати всі теоретичні можливості словотвору в українській мові, а узвичаєними, «людськими» словами писати про зрозумілі всім речі.

треба говорити не про гнучкість і оригінальність стилю, а про моду на «небачене» і «нечуване». Справді, що нового вносять такі незвичні форми, як *запізнати*, *віднайти*, *з'ява*, *обсада*, в зміст і стиль літературно-критичних статей і навіть коротких офіційних повідомлень у газеті? Читач мусить здогадуватись, про що, наприклад, йдеться в такому вислові: «До речі зауважити, що Курбас обов'язково переглядав і випускав роботи своїх учнів — молодих режисерів, але до *обсади* їхньої ніколи не втручався і нікого з виконавців їм не нав'язував» («Прапор»). Або який змістовий чи стилістичний відтінок передає штучна, а то й помилкова форма *віднадходити* у фразі: «...Курбас озброює березильців методом «перетворення» — вмінням *віднадходити* яскраві, стислі мистецькі знаки, що викликають у глядача уявлення про ціле явище» («Прапор»). *Віднадходити* — це, очевидно, з помилкою надруковане слово *віднаходити*. Словник наводить дієслово *віднаходити* у двох цитатах із поезії (див. «Українсько-російський словник», т. I, К., 1953). І хоч біля цього слова немає ніякої стилістичної ремарки, для читача існує різниця у стилістичному забарвленні *віднаходити* порівняно із *знаходити*. Перше притаманне високому книжному стилю і як рідковживане слово не може механічно переноситись у будь-яке газетне повідомлення. Крім того, *віднаходити* (*віднайдений*) може ще означати «знаходити знову», «знайдений знову». Наприклад: «Зараз, примирившись, вони ніби заново впивалися своїм почуттям, *віднайденим*, переболілим» (Гончар). У такому значенні і намагаєшся сприйняти заголовок надрукованого в «Літературній Україні» повідомлення «*Віднайдений* переклад». *Віднайдений* переклад — мабуть, знайдений знову переклад, який колись уже знаходили і загубили? Але з переказаного в статті розуміємо, що йдеться про знайдені переклади деяких творів Шевченка, які ніколи не губилися, щоб їх можна було *віднаходити* знову, а просто до цього часу були невідомі.

Невиправдана стилізація газетного повідомлення часом і шкодить: там, де потрібна точність, ясність думки, певною мірою і точність термінологічна, нерідко виникає двозначність, з'являються роздуми не про суть написаного, а про його форму. Пор. загальноживані словосполучення *словесний малюнок*, *ліричний малюнок*, якими часто оперують у літературно-критичних статтях, і штучний, тепер модний в «Літературній Україні» і художніх журналах вислів *замальовка*. Наприклад: «Іван Вирган живописець, що працює в жанрі пейзажу. Деякі його *замальовки* словом схожі на етюди художника» («Вітчизна»); «От хоча б старий рибалка Мусій у ліричній *замальовці* «Бабине літо» («Літературна Україна»); «Новеліст скупий на розлогі пейзажні *замальовки*, описи внутрішнього стану героїв» («Літературна Україна»). Чим слово *замальовка* краще, точніше, виразніше від звичайного в таких випадках *малюнок*? Мабуть, тільки незвичністю (правильніше — штучністю) привертає воно до себе увагу.

Недоречно, стилістично невиправдане в газетній інформації і таке тепер модне слово, як *з'ява*, що заступає в усіх випадках вислів *поява*. Наприклад: «Сама *з'ява* його на історичній арені була підготовлена всією визвольною боротьбою народу» («Літературна Україна»); «Ніч перед боєм» [М. Бажана] співає кожним рядком, співає з силою великої симфонії, співає й сьогодні, через три десятиліття після своєї *з'яви*» («Вітчизна»).

Якщо в художньому стилі використання цієї рідковживаної форми *з'ява* можна пояснити стилістичним навантаженням тексту, його урочисто-піднесеним звучанням (пор.: «А раніше не помічав, а тут чомусь помітив, відчув, яка це подія — схід сонця, *з'ява* світила серед ночі» — Гончар), то в рядках газетної інформації стилістичне значення слова *з'ява* нівелюється, воно стає одним із багатьох модних штампів: «Тепло зустріли юні слово свого ректора — академіка І. Т. Швеця, *з'яву* на університетській сцені улюблених митців» («Літературна Україна»).

Природне, закономірне прагнення авторів, редакторів наших літературно-художніх видань знайти влучний і свіжий вислів. Мова має багато лексичних, граматичних варіантів, треба тільки вибрати найточніший, найпоказовіший у стилістичному відношенні варіант. Вітання ювілярові, наприклад, звичайно пишеться в одному стилі, для якого доречні і *зичити*, і *виповнитися* («Письменникові *виповнилося* 60 років»), і *набутий*. Не треба,

очевидно, боятися вживати таких висловів, як «Письменникові *минуло* 60 років», «Друзі *бажають* ювілярові здоров'я». Добираючи слова, використовуючи їх різні форми, слід завжди пам'ятати про одвічного ворога будь-якого мистецтва, зокрема й мистецтва слова, — пам'ятати про моду. Людне слівце швидко витісняє звичайний, буденний вислів і ніби розцвічує, збагачує стиль, робить його піднесеним, поетичним, емоційно забарвленим. Але повторюючись у кожній газеті, в кожному журналі, модні слова стають лексичними штампами і роблять мову стилістично одноманітною.